

CUMHURİYETİN İLANINI YAŞAYANLAR

Nazmi Kal

Türkiye Cumhuriyetinin 100.kuruluş yılını yaşıyoruz.Günümüzde Cumhuriyetin ilanına tanık olmuş kişileri bulabilmek artık olanaksız.

1973 Cumhuriyetin 50 yılında Cumhuriyet'in ilanının yaşamış kişiler aramızda idiler.O yıllarda televizyonda yapımcı idim.O günleri gazeteci,politikacı olarak yaşamış kişilerin anılarına dayanarak bir televizyon programı hazırlamıştım.

Cumhuriyetin 50.yılında hazırladığım bu programda İsmet İnönü,2.Dönem Ergani Milletvekili İhsan Hamit Tigrel,Milletvekili Hikmet Bayur,Milletvekili ve General Fahrettin Altay,Gazeteciler Münir Müeyyet Bekman ve Mecdi Sadrettin Seyman,1923'de TBMM de zabıt katibi olarak görev yapan Ord. Prof.Dr.Hıfı Veldet Velidedeoğlu gibi cumhuriyetin ilanı günlerinin öncesini ve sonrasını yaşamış kişilerle konuşmuştum.
Bu konuşmaları bugün bir yazı dizisi haline getirdim ve yayınlıyorum.

ATATÜRK YAPACAĞI DEVRİMLERİ BİR SIR GİBİ SAKLADI.

Cumhuriyet fikrinin Atatürk'ün kafasında genç subaylık döneminde oluşmasına rağmen kurtuluş savaşının zafere ulaşmasına kadar,uzun süre bu düşüncesini açıkça ifade etmedi,sakladı.

Nutuk'ta Atatürk neden cumhuriyet düşüncesini sakladığını şöyle anlatıyor “Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününden izhar ve ifade etmek elbette münasip olmazdı,Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayı ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkarını izhar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak lazım geliyordu,Bu son sözlerimi hulasa etmek lazım gelirse diyebilirim ki ben milletin vicdanında ve gelecekte hissettiğim büyük gelişim yeteneğini bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak kısım kısım bütün topluma uygulattırmak zorunluluğunda idim.”(1)

Atatürk Cumhuriyet düşüncesini neden bir sır gibi sakladı?Bu davranış doğru mu idi?12 ciltten oluşan “Türk İnkılap Tarihi” adlı eserin ve Atatürk hakkında pek çok kitabın sahibi Ord.Prof.Yusuf Hikmet Bayur 1981 yılında Atatürk'ün 100 doğum yılı nedeni ile hazırladığım Atatürk'ten Anılar Programımda şöyle anlattı.(2)

”Atatürk gerek askerlikte gerek siyasette eşsiz başarılı bir devlet adamı idi. Cumhuriyetin ilanı konusunda da bir taktik ve strateji uyguladı. Bakın nasıl. Erzurum kongresi sırasında arkadaşları ile konuşuyorlar.Mazhar Müfit

Kansu “Başarımdan sonra ne olacak” diyor. Öyle bir soruş ki herkes Cumhuriyet olacak cevabını bekliyor. Atatürk bunu seziyor ve şöyle diyor “Bu mesele hakkında bir şey söylemek istemem, hatta söz konusu etmemek doğrudur. Bu konunun tartışma zamanı gelmemiştir. Gelince görüşürüz, Karar verilen bir şeyin uygulanması için vakit ve zamanı beklemek zamanı geldiğini bilmek lazımdır. Şimdi sadece düşman baskısı altında bulunan Padişahı ve düşman kuvvetlerinin işgal ve istila ettikleri vatanımızı kurtarmak için çalıştığımızı söylemekte fayda vardır”

Yani işi karıştırmayın, işi bozacak şeylere girişmeyin, diyor.

Çünkü o sırada Padişahın hainliği henüz sabit olmamıştı. Padişah taraftarları çoktu.

Atatürk’ün Samsuna çıkışı ile birlikte padişahı karşısına aldığı,padişaha baş kaldırdığı zaman zaman yazılır.Bu söylemler gerçek değildir. Atatürk kurtuluş savaşı sonuçlanıncaya kadar, gerçek zafer kazanılıncaya kadar padişahı karşısına almamıştır.Hep İstanbul hükümetini hedef göstermiştir.

Yazısı güzel olduğu için öğrenci olmasına rağmen mecliste zabıt katibi olarak görevlendirilen Ord.Prof.Dr.Hıfısı Veldet Velidededoğlu (3) ile bir sohbetimizde: -“23 Nisan 1920 de, meclisin açılış günü Padişaha bir bağlılık telgrafı çekildi. Bu telgrafı ben kaleme aldım” demişti.

Atatürk’ün bu anlayışını yine Hikmet Bayur şöyle açıklıyor.

“Erzurum kongresinin açılışı Atatürk’ün söylediği bir dua ile biter.Buna bazıları tepki gösterir.Atatürk’ün cevabı şöyledir.

“Maksadınızı anlıyorum, ama şimdi vazifemiz halkı,vatanı ve esir padişahı kurtarmaya inandırmaktan ibarettir.Zamansız hiçbir şeye girişmemeye dikkat etmeliyiz”

Ord.Prof.Hıfısı Veldet Velidedeoğlu (3)da aynı konuda bir sohbetimizde “Elbette böyle davranacaktı.”Selamünaleyküm kör kadı” diyerek devrim yapılmaz,gayeye giden her yol mubahtır” demişti.

9 Eylül’de düşman İzmir’de denize döküldükten,Lozan imza edildikten sonra Atatürk gerek padişah yönetimi,gerek yeni rejim hakkındaki gerçek düşüncelerini uygulamaya koymaya,nabız yoklamaya,uygun zaman ve zemini aramaya başladı.

Bazılarına göre 23 Nisan 1920 de oluşturulan parlamenter yapı cumhuriyet idaresi idi. Atatürk ise aynı fikirde değildi.

Atatürk 23 Nisan 1920 de toplanan birinci TBMM ni düşündüğü devrimci fikirlerini uygulayacak nitelikte görmüyordu. Tam halk egemenliğine dayalı bir devlet kurabilmek için bazı anayasal değişikliklere ihtiyaç vardı.

Bunun için yeni bir meclis gerekiyordu.

Atatürk'e göre Birinci Büyük Millet Meclisi bir savaş meclisi idi. Savaşın bitişi,düşmanın denize dökülmesi ile bu meclis görevini bitirmişti. Gerçi birçoklarına göre savaş bitmişti ama Atatürk için asıl savaş şimdi başlıyordu. Atatürk'ün amacı yurdunu kurtardıktan sonra çağdaş bir Türkiye yaratmaktı.Türk toplum yapısını bu inanca göre değiştirmek istiyordu. Şeriata dayanan Orta Çağ yapısı bir toplum sistemini yıkıp yerine Batı Uygarlığına dayanan yeni çağdaş bir düzen getirmektir amacı. Bu düzeni kurmak için bir dizi devrimlere gerek vardı. Zaferin üzerine yatıp dinlenmek yoktu.

Atatürk bu düşüncesini açıkça ortaya koyunca Atatürk'e gerçek bir muhalefet başladı. Eski arkadaşları Rauf Orbay,Alı Fuat Cebesoy,Refet Bele gibi kumandanlar Atatürk'e karşı çıkmaya başladılar.

1970 yılında Erdoğan Alkan ile "Cumhuriyet ve sonrası" adlı bir program hazırlamıştık. Bu programda Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Kılıç Ali ile de konuştuk.Kılıç Ali bu programda Rauf Orbay'ın "Ben padişahın ekmeği ile büyüdüm,ekmek yediğim sofraya tekme atamam" dediğini söylemişti.

(Bu film maalesef bugün TRT arşivinde yok.Sanırım 12 Mart 1971 darbesinden sonra bazı filmlerle beraber bir yerlere götürüldü.Tevfik Rüştü Aras,İsmet İnönü,Cemal Hüsnü Taray gibi o dönemin ünlü devlet adamlarının konuştukları bu filmin ortaya çıkarılması tarihe hizmet olacaktır.İlgililerin dikkatine sunuyorum.)

NEDEN İKİNCİ MECLİS?

Kal-Sayın Velidedeoğlu,Atatürk neden süresi dolmadan meclisi yenilemek ihtiyacı duydu.

Velidedeoğlu- Birinci meclis aslında Cumhuriyetin temeli olan meclistir. Halk hakimiyetini kuran meclistir.Meclis Başkanı Sinop Mebusu Şerif Bey meclisi "Milli hakimiyete müsteniden ulusun kendi egemenliğini kendi eline aldığını bütün cihana ilan ediyorum" diyerek açmıştı.Özetle birinci meclis bir ihtilal,bir mücadele meclisi idi.Birinci mecliste Mustafa Kemal Paşanın devlet başkanlığı durumu,mevcut Anayasa Hukukuna göre herhangi bir şekle,bir biçime tam uygun değildi. Hem meclis başkanı hem devlet başkanı, hem dilerse hükümet başkanı idi.

Aynı soruyu ikinci meclise Ergani Mebusu olarak gelen İhsan Hamit Tigrel'e de sordum.(4)

Tigrel- Birinci meclis olağan üstü bir durumda toplanmıştı. Milli mücadelede Atatürk'e yardımcı olmuştu.Düşman memlekette atılıp gidince Birinci Büyük Millet Meclisinin dağılması gerekti.Birinci sebep.Birinci meclis toplandığı zaman bir müddet tayin etmemişti.Nihai zafer yani kesin galibiyet elde edilinceye kadar devam edeceğimiz kararı alınmıştı.Galibiyet elde edilmiş düşman memlekette kovulmuş ve artık bu hususta yapacak bir şey kalmamıştı. Ama diğer taraftan dağılması da Atatürk'çe arzu ediliyordu. Atatürk bir takım inkılaplara ve islahata geçmek kararında idi. Atatürk bu mecliste çalışmazdı çünkü bu meclis evvela içinde Atatürk'ü istemeyen,beğenmeyen ve ondan kuşkulanan insanlar vardı.

Özetle,Birinci Meclis devrimci değildi, birinci mecliste Atatürk'ün arzu ettiği reformlar gerçekleştirilemezdi Birinci meclisin içinde devrimci olmayan muhafazakar (Tutucu)zümreler pek çoktu.

Kal-Sayın Altay (5)Atatürk Birinci TBMM ni süresi dolmadan dağıtıp yeni meclis oluşturmak gereğini sizce niye duydu?

Altay- Evet bu pek ince bir meseledir.Hakikaten düşünülecek bir olaydır.Bunu birinci meclisin mahiyetinde aramak lazımdır.Bilirsiniz birinci meclisin esas İstanbul'da kurulan millet meclisidir.İstanbul meclisi dağıldıktan sonra kaçabilenleri bu meclise Atatürk topladı.Gelmeyenlerin yerine memleketlerinden istedi.kendisi namzetler gösterdi.Bu şekilde şimdiki sistemin haricinde bir meclis toplandı.Bu millet meclisinin esas vazifesi bir milli hükümet teşkil etmek ve memleketi kurtarmak idi.Yoksa memlekette rejim meselesi mevzubahis değildi.Bir çok büyük tekkelerin şeyhlerini,birçok müftüleri,bir çok hocaları meclise aldı.Bunda maksadı şu olsa gerek.İstanbul birtakım fetvalar neşrediyordu."Savaş bitmiştir,halife ateş kesmiştir,böyle iken savaşa devam etmek doğru değildir.,ölen şehit sayılmaz" diye fetvalar gönderiyordu.Onun için aksi fetvalar verecek kimseler lazımdı... Hakikaten çok yüksek din adamları bunlara karşı fetvalar verdiler. "Hayır,düşman memlekette buldukça düşmanı tard etmek Allahın emridir,ölenler şehit olur"dediler.

Atatürk İzmir'i aldıktan sonra ,memleketi kurtardıktan sonra hükümete yeni bir şekil vermek lazım geliyordu.

Birinci meclisi dağıtıp ikinci meclisi toplarken bir sebep açıklamadı.Fakat görünüşe göre daha milli bir meclis,yani cumhuriyeti yeni meclis kursun fikri hakimdi.

Nazmi Kal-Birinci meclis cumhuriyeti ilan edemez miydi?

Altay- Birinci meclis de cumhuriyeti ilan edebilirdi ama tam milletin reyi ile olmazdı.Onun için daha kuvvetli bir millet reyi ile gelen daha kuvvetli bir meclis düşünüyordu.Yani memleketin idare şeklini tanzim edecek bir milli iradeye ihtiyaç duydu.Yeniden yapılan seçimde bütün memlekette delegeler seçildi.bütün memleket işgal altından kurtulmuştu,her yer delegelerini gönderdi.

Kal-Seçim nasıl oldu?

Altay-Seçim gayet dikkatli ve adil oldu.O zamanlar tek parti vardı.Birinci Büyük Millet Meclisine aday seçildiğim vakit kolordu komutanı idim.İstiklal mücadelesi devam ediyordu.Atatürk kumandanların TBMM ne aday olmalarını istedi.Ben muvafık görmedim,kendimce bunu yazdım.Atatürk cevap verdi.”Bu meclis bildiğiniz meclis değildir.Bu kez kumandanların aza olması lazımdır”dedi.

Kal-Neden uygun bulmadınız?

Altay-Askerlerin siyasetle meşgul olmaları doğru olmazdı.Atatürk ile Enver Paşa arasındaki anlaşmazlık bu yüzden çıkmıştı.Atatürk politikaya giren komutanların ordudan ayrılması fikrini ileri sürmüştü.Bu sefer ben de aynı şeyi söyledim.Atatürk “Hayır,bu meclis başka türdür,bu meclis içinde komutanların bulunması şarttır.Büyük kumandanların hepsi hem kumandanlık yapacak hem fırsat buldukça meclise gelecek fikirlerini söyleyeceklerdir”dedi. Bu suretle beni Mersinden TBMM ne aday kaydetti. Ben o zaman İzmir’de idim.Bana şu telgrafi gönderdi.

İzmir’de Fahrettin Paşa Hazretlerine.

Zatıalınız de İzmir’den namzet olduğunuzdan hasım olan şahsiyetle alakadar olmanız lazımdır.Daha ziyade malumatınız varsa işarı mecrudur.

11.6.1923 Gazi Mustafa Kemal

Demek ki Atatürk İkinci Meclis azalarını mutlaka seçin demiyor,adaylarını bildiriyor,işinizle,hasımlarınızla alakadar olun,yani serbest bırakmayın milleti, Adaylar meşgul olsunlar,mücadele etsinler,kazansınlar.İşte bu suretle İkinci Meclis Atatürk’ün emri ile teşkil olunmuş bir meclis mahiyetinden çıkıyor,doğrudan doğruya milletin arzusu ile teşkil olunmuş bir meclis oluyor.İkinci meclisin kuvveti buradadır.

Ben seçildim fakat Ankara'ya gitmedim.Çünkü yeni ordu teşkil oluyordu.Dünyada sulh olmuştu ama dünya siyaseti karışık halde idi.

Kal-Sayın Velidedoğlu,siz ikinci mecliste de bulundunuz ikinci meclisin birinci meclisten farkı neydi?

Velidedoğlu-İkinci meclis birinci meclise nazaran daha aydın,daha genç,çoğu Avrupa görmüş mebuslardan oluştu.İkinci meclisle birlikte fiili cumhuriyetten hem fiili hem hukuki cumhuriyete geçti.

İkinci meclis kurulmuş olan devlet içinde gerekli devrimleri yapma meclisi idi.İkinci meclisin genç elemanlardan oluşması ve ikinci mecliste daha aydın, çoğu Avrupa görmüş mebusların yer alışı devrimlerin yapılmasını,dolayısı ile Atatürk'ün işini kolaylaştırmıştır

ADIM ADIM CUMHURİYETE DOĞRU.

Atatürk Cumhuriyeti ilan edecekti. Ancak uygun zaman ve zemin arıyordu. Biz şimdi biraz daha gerilere gidelim ve olayları kısaca hatırlatalım.

2 Ağustos 1923 de ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başladı. Meclis çalışmalarına başlamadan önce önemli birçok sorunlar açıklığa kavuşmuştu. 1 Kasım 1922 de padişahlık kaldırıldı. 17 Kasım 1922 gününde padişah İngilizlere sığındı. 18 Kasım 1922 de Abdülmecit halife seçildi. Yeni halifenin göreve başlamasında yapılan dualar Türk tarihinde ilk kez Arapça yerine Türkçe yapıldı bununla Türk devletinin temel yapı taşlarından biri olan Türkçe'nin hayatımızdaki yeri ve önemi anlatılmak isteniyordu.Bu çok önemli bir olaydı. 2 Ekim 1923 de başka bir mutlu olay yaşandı. O gün yabancı işgal kuvvetleri İstanbul'u terk ettiler. Artık Türk topraklarında hiçbir yabancı asker kalmamıştı.

Bu ayın en önemli olayı Ankara'nın Başkent oluşudur. 9 Ekim'de İsmet İnönü ve 14 arkadaşı Ankara'nın Başkent olması için bir önerge hazırladılar. Önerge kabul edildi. Ekim ayında önemli başka olaylar geliyordu. Zaman bir şeylere gebeydi

Cumhuriyeti ilan etmek için Atatürk yeni Milletvekillerinin düşüncelerini öğrenmek istiyor,nabız yokluyordu.Görüştüğü kişilerden biri de Fahrettin Altay idi.

Kal-Sayın Altay,Cumhuriyetin İlanından önce Atatürk ile konuştunuz mu?

Altay-Atatürk bana "Cumhuriyet konusunda ne düşünüyorsunuz,reyiniz ne"dedi.

Ben:

“Cumhuriyet yönetimindeyiz zaten, milli hükümetin mahiyeti bu değil mi” dedim.

-Hayır, Cumhuriyette değiliz, Birinci Büyük Millet Meclisinde saltanat müessesesi duruyor. Saltanat düşmüş değildir, saltanat müessesinin düşürmek için meclisin cumhuriyeti ilanı lazımdır, Cumhuriyet ilan olunursa saltanat müessesesi doğal olarak düşer. Bu konuda sizin fikriniz nedir. Elbette bu fikirdeyim, hep bu fikre hizmet ediyoruz” dedim.

“O halde komutayı bırakmayın” dedi.

Yeni ordu teşkili işleri vardı. Ordunun başında kaldım. Ankara’ya gitmedim. Bu arada cumhuriyet ilan edildi, zaten cumhuriyet ilan edilmiş gibi bir şeydi. Bu yüzden Cumhuriyeti ilan eden mecliste bulunmadım.

Kal-Karşı olanlar var mıydı?

Altay-Sonradan kendine katılan bazı kumandanların aksi fikirde olduklarını işitmiştim ama pek iyi bilmiyorum. Cumhuriyetin ilanında Atatürk’ün ordusu müttehit (birleşmiş) bir fikirde idi. Bütün kumandanlar efradına varana kadar hepsi Atatürk ne derse o olsun fikrinde idiler. Cumhuriyetin ilanının doğru olup olmadığını kimse münakaşa etmiyordu. Atatürk böyle istiyor böyle olsun fikri yürüyordu.

Ekim ayı içinde olaylar hızla geliyordu. Genç aydınlardan kurulu 11 Ağustos 1923 de ilk toplantısını yapan ikinci meclis verimli çalışıyordu. Ama daha verimli çalışma olanaklarını engelleyen bir eksiklik vardı. Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekiyordu.

İkinci Meclis bir Reform Meclisi olacaktı. Gerçekten de öyle oldu. Kısa sürede çok önemli kararlar alındı. 9 Eylül 1923 Halk Fıkrası resmen kuruldu. 6 Ekimde Türk ordusu İstanbul’a girdi. Artık vatanda tek düşman askeri kalmamıştı. Bu ayın en önemli kararlarından biri Ankara’nın Başkent olması ile ilgiliydi. 9 Ekim’de İsmet İnönü ve 14 arkadaşının bir önergesi ile Ankara’nın Başkent oluşu kabul edildi

Gazeteciler olup bitenden haberdar miydiler. Atatürk’ün kafasından geçen cumhuriyet düşüncesi dışarıya yansımış mıydı.

MECDİ SADRETTİN SAYMAN –(6)Lozan barış antlaşması imzalanmıştı. Mürahaslarımız Ankara’ya dönmüş ve Ankara’da siyasi çalışmalar önemli safhalar arz edercesine gelişmişti. Kurtuluş hareketini hazırlayan ve destekleyen Büyük Millet Meclisi tarihi kararlar vermiş bulunuyordu ve bu tarihi kararlar devam edeceği benziyordu. Çankaya köşkünde Büyük Millet Meclisi başkanına ait tahsis edilmiş İstasyondaki binada

çeşitli temaslar ve toplantılar oluyordu. Fakat basın temsilcisi olarak böyle bir toplantının mahiyeti hakkında bir türlü hakikate yakın tahminlerde bulunamıyorduk. Haber alamıyorduk her şey gizli tutuluyordu. Esasen Büyük Millet Meclisi çevrelerinde birkaç mümtaz sima hariç çoğunlukta bizler gibi meraklıydık. O tarihlerde politikacılar 3-5 yerde görünebiliyorlardı. Bunlardan biri şimdi müze olan Birinci Büyük Millet Meclisi binası ve koridorları, ikincisi Karaoğlan'da merkez kıraathanesi, Ulus meydanında Taşhan Otelinin karşısında İstanbul Lokantası ki bu lokanta bir katlı taş binadan ibarettir. Mebuslar buralara devam ederlerdi. O zaman daha ne bir siyasi kulüp nede siyasiler için toplanabilecek bir salon ve imkanlar vardı. Ne çare ki buralarda karşılaştığımız mebuslar dahi yakın günlerin olaylarını bizden fazla bilmiyorlardı ve bir çoğu da belki de farkında değildi. Meclisin loş koridorunda Saruhan mebusları ile karşılaştım. İçlerinde merhum Mustafa Necati, sonra Milli Eğitim Bakanı olmuştu, "Ne var ne yok, sizlerden bir şey öğrenemiyoruz demek ki gazetecilerimizin haber alma tarafları biraz zayıf" diye bir çıkışta bulundu. Bu benim için bir ikaz oldu.

ATATÜRK İLK KEZ CUMHURİYET FİKRİNİ AÇIKLIYOR.

MECDİ SADRETTİN SAYMAN (GAZETECİ)-- Viyanada intişar eden Neue Pres in temsilcisi Mösyö Lazar benden türlü konulara ait bilgi istemişti. Bu arada ve söz arasında aynı gün öğleden sonra Gazi Paşa tarafından kabul edilmek şerefine nail olacağını da söylemişti. Bana ısrarla paşaya hangi meseleler üzerinde sualler sorayım, bilgi rica edeyim diye sormuştu. Gazi Paşaya sorabilirsiniz demiştim. Türkiye'nin idare şekli kati suretle tayin etmiş midir? Yoksa bir tekamül bahis konusu mudur? Hükümet merkezi neresi olacaktır. Bu konuları dikkatle not eden meslektaş benden ayrılarak kaldığı Taşhan Oteline gitti. Saat 16.00 da onu Büyük Millet Meclisinde Gazi Paşanın odasına girerken gördüm. Meclis toplantı halindeydi. Hararetli konuşmalar salon dışına aksediyordu. Yarım saat kadar geçmişti. Kapı açıldı önde Viyanalı gazeteci arkasında görüşme sırasında tercümanlık yapan Hamdullah Suphi soyadı sonradan Tanrıöver üstadımız çıktılar. Mösyö Lazar meclis bahçesinde koluma girerek heyecanla aldığı beyanatın ana çizgilerini bana anlatmaya başlamıştı. Bir aralık cebinden notlarını çıkarmak ihtiyacını duydu. Ve adımlarını kısaltarak bilhassa hükümet merkezine dair Gazi Paşa'nı söylediğini aynen okudu. Beyanat şöyle bağlanıyordu. Ankara Türkiye Cumhuriyetinin merkezidir. Bu ifadenin önemi beni cezbetmişti. Sordum demek Cumhuriyeti telaffuz etti. Cevap aldım hem de kaç defa ısrarla hem de kaç defa. Meclise koştum Hamdullah Suphi Bey'i bularak sordum. Konuşmalarda Gazi Paşa Cumhuriyetten bahsetti mi. O da tekrarladı hem de kaç defa kaç defa. İçim

rahatlamıştı öğrenmek istediğim tamamlanmıştı. Postaneye koştum. Telgrafımı yazmaya başladım.

Telgrafımda son günlerde Ankara'da ki yoğun çalışmalardan bahisle başlamıştım. Bugünlerde mühim kararların verileceğini tebaruz ettirmiştim. Ve Cumhuriyete temas ederek Cumhuriyet ilan edilmesi ihtimalini bilhassa işaret ettim. Fakat düşündüm benim bu telgrafım gece yarısı İkdam'a varacak. İkdam da gece sekreterliği yapan arkadaş belki bunu neşretmekten çekinecek, patronu uyandıramayacak Yazı işleri müdürünü bulamayacak ve ertesi güne talik edecek diye bir endişeye kapıldım. Mösyö Lazar'a Gazi Paşanın verdiği beyanattan bir iki canlı cümle kattım. "Bugün Viyanalı gazeteci'yi kabul eden Gazi Paşa muhtelif mevzulara temas ederken ez cümle demiştir ki" diye beyanattan 5-10 satırı ekledim. Telgrafi Yusuf efendiye verdim kelimeleri saymaya başladı. Hiç unutmam hala gözümde canlanır. Yusuf efendi Cumhuriyet kelimesine gözü takılınca gözlüğünü biraz oynattı kalemi elinden bıraktı. Gişenin ufak deliğinden yüzüme bakmaya başladı. Bir şey söylemeye cesaret etmedi. Yani bir iftihar bir sual hayır hiçbir şey fakat ifadesinde hepsi vardı bunların sonra anladı ki ben bunları düşünerek, bilerek kağıda döktüm kelimeleri saydı ve makbuzu hazırladı. O gün cebimde o telgrafın parasını ödeyecek kadar para yoktu. Bu Telgraf buradan 22 Eylülde çekilmişti. Avusturyalı gazeteciye Atatürk o gün kabul etmişti ve İkdamın 23 Eylül 1923 tarihli nüshasında bu haber intişar etmişti. İstanbul'da büyük bir şaşkınlık büyük bir hayret ve büyük duygular uyandıran bu haber üzerine İstanbul gazeteleri buradaki temsilcilerine telgraflar yağdırdıklarını hatırlarım. Cumhuriyetin ilan edileceği haberini ilk defa veren gazeteci olarak mutluyum.

Kal-Ekim ayı sonlarına doğru kabine buhranı neden ortaya çıktı? Fethi Okyar kabinesi neden istifa etti.?

İHSAN HAMİT TİGREL-İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 de toplandı. Meclisin toplandığı zaman başbakan o günkü tabirle icra vekilleri heyeti reisi Rauf Bey bulunuyordu. Rauf Bey'in bir gün sonra 13 Ağustos 1923 de bu vazifeden çekildi. Rauf Bey istifa ettikten sonra icra vekilleri heyeti başkanlığına Gazinin en yakın arkadaşı Fethi Bey getirildi. Fethi Bey aynı zamanda dahiliye vekilliğini de yürütüyordu. Fethi Bey'in iş başına geldikten bir müddet sonra halk fikrası içinde ki- o zamanki meclis tamamen halk fikrasından oluşuyordu- Şimdiki Cumhuriyet Halk Partisi haline gelmiş olan halk fikrası içinde bir muhalefet belirdi. Muhalefetin sebebi kabinenin tutucu o zamanki tabirle muhafazakar vaziyette olmaları ve yeni kabinenin daha ilerici bir görüşle hareket edeceği noktasından endişe etmeleri idi. Mecliste bir hizip gittikçe kuvvetlenmeye ve mecliste tesirini arttırmaya muvaffak oluyordu. Fethi Bey'in icraatından memnun görünmeyerek onu yıpratmaya gayret ediyorlardı. Fethi

Bey'i pek rahat bırakmıyorlardı. Muhtelif vesilelerle Dahiliye Bakanı sıfatı ile Fethi Bey'e sorular tevcih ediyorlardı. Bu durum karşısında Fethi Bey bütün mesaisini başbakanlıkta toplamak için dahili vekaletinden çekildi. Bir mesele ortaya çıkmıştı dahiliye vekili kim olacaktı?

Halk Fıkrası grup idare heyeti toplandı. Dahiliye vekaletine Gazi Mustafa Kemal Paşanın arzu etmediği, beraber çalışmayı muvafık görmediği bir zatı aday gösterdi. Dahiliye vekaletinin açılmasından -ki bu hadise zannederim Dahiliye vekaletinden Fethi Bey'in istifası tarihi 25 veya 24 Ekim tarihidir- Üç gün sonra Fethi Bey'in başbakanlıktan da istifası gerektiği neticesine varıldı. Fethi Bey'in istifasından sonra yeni vekiller heyetinin kimlerden teşekkül edeceği düşünölmeye başlandı. Bir neticeye varılamıyordu. Grup idare heyeti toplandı. Gazinin fikrini alalım dedi. 28 Ekim tarihinde cereyan ediyor bu hadise Gaziyi Grup idare heyeti oturuma davet etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa gruba gitti. "Serbest bırakın, Arzu edenler listelerini tanzim etsinler" dedi.4

Evet Fethi Okyar kabinesi istifa etmişti. Atatürk muhteris hizbi hükümet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri gibi bir heyetivekile teşkil ederek memleketin mukadderatını idare edemelerinde bir beis görmüyoruz diyordu. Ama bir türlü hükümet kurulamıyordu. Memleketin 2 gün hükümeteşiz kalışı Atatürk'ün harekate geçmesine yetti.

Kal-Buhranın nedeninin biraz daha açar mısınız?

İHSAN HAMİT TİGREL-Bu buhranın kaynağı hükümet teşkilinin meclisin intihabıyla olmasındandır. Birinci Büyük Millet Meclisinden çıkardığı bir kanunla numarası galiba 3'e 3 tür. Vekiller heyeti yahut bugünkü terimle Bakanlar kurulu ayrı ayrı, meclis tarafından seçilen vekillerden teşekkül ederdi. Başbakan ayrı seçilir bakanlar ayrı ayrı seçilirdi. Dolayısı ile birbiriyle anlaşmayan, anlaşması mümkün olmayan, Atatürk ile fikirleri bağdaşamayan insanların bakan olduğu çok vakidir.

Rejim bir halk rejimi idi. Ama adı açıkça belli değildi. Hükümdarsız bir halk Cumhuriyeti olmak bakımından bu rejim elbette bir Cumhuriyetti fakat bu nokta Anayasada belirsizdi. Gazi ise hem meclis, hem hükümet hem de meclisi oluşturan tek partinin başkanıydı.

Hükümet istifa ettikten sonra Mustafa Kemal "Muhteris hizbi hükümet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Kamilen arzu ettikleri zevattan arzu ettikleri gibi bir heyet-i vekile teşkil ederek. Memleketin mukadderatını idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz" dedi ve odasına çekildi..

N.KAL-Atatürk bu yetkiyi verdiği halde ve bunu açıklıkla belirttiği halde neden hükümet kurulamıyordu?

İHSAN HAMİT TİGREL-Hükümet kurulamamasının sebebi hükümet kurulması selahiyetinin doğrudan doğruya mecliste olması idi.Yani meclisin seçimi ile kabine teşkil olunuyordu.Şimdiki gibi Başbakan seçmiyordu.Kabineye almak istenilen o listedeki mebuslar arasında bir ahenk yoktu bazıları kabul etmiyor filan olursa ben olmam, ben bu kabineye giremem filan gibi mazeretler beyan ediyorlardı bu sebeple listeyi tamamlamak imkanı hasıl olmuyordu. Atatürk Büyük nutkunda bunu ifade etmektedir. Gazi her zaman olduğu gibi ileriye daima düşünür hadiselerden memleket hesabına faydalanmak yolunu bilen taktir eden büyük bir şahsiyetti.Hükümet tertibinin seçimle olması neticesi olarak kurulamamasından faydalanmak istemişti. O zaman herkesi,umumi efkarı olsun,meclisi olsun endişeye sevk eden bu buhran benim kanaatime göre Atatürk için endişe şöyle dursun memnuniyet verici bir hadise oldu. Çünkü Atatürk bu durumdan istifa ederek öteden beri düşündüğü Cumhuriyet rejimini kurmanın zamanı geldiğini meclise ve halka anlatmak istemişti. Dahiliye bakanlığına vekilliğine filanın gelmesini istemedi onun yerine kendi yakınlarından birisi dahi getirilmiş olsaydı gene aynı hadise olacaktı. Çünkü Atatürk artık o sıralarda Cumhuriyeti ilan etmek hükümete kati bir şekil vermek kararında bulunuyordu ve bundan faydalandı.

28 Ekim günü gene sorun çözülememişti. Devletin iki gün hükümete kalışı Atatürk'ün asıl düşüncesini gerçekleştirmesine olanak sağladı. 28 Ekim gecesi Çankaya gene önemli kararlar arifesindeydi.

Kal-Sayın Bekman gazeteci olarak olan bitenden haber alabiliyor muydunuz?

MÜNİR MÜEYYET BEKMAN-(7) Kısmen alabiliyorduk.Akşam Çankaya'da Atatürk'ün misafirleri varmış ve İsmet Paşa ile beraber o tasarı görüşülmekte imiş.Atatürk açıklamış yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz diye.Hatta bir kanun tasarısı hazırlamışlar Sorduk mebuslara muhalifler ne diyor. Önemi yok dediler.Ne derlerse desinler.

28 Ekim gecesi her zamanki gibi Atatürk planlarını Çankaya Köşkünde hazırlayacak. Mecliste uygulayacaktı. O gece yakın arkadaşları Kemalettin Sami, Halit Paşa ve Milli Müdafaa Vekili Kazım 'ı(Dirik) yemeğe davet etti. Her zaman olduğu gibi İsmet İnönü'de o gece davet edilenler arasında idi. İnönü bütün geceyi Atatürk ile birlikte geçirdi.

Kal-Sayın İnönü,Cumhuriyetin İlanına karar verdiğiniz o geceyi anlatır mısınız?

İSMET İNÖNÜ-28 Ekim akşamı Atatürk bizi Çankaya'da toplamıştı. Yemek hep beraber yendi. Atatürk ertesi günü Cumhuriyet ilan olunacağını söyledi. Bunu söyledikten sonra herkes ayrıldı. Atatürk bana kalmamı söyledi. Hiçbir konuşma olmadan masanın başına yan yana oturduk. Evvela Kanun metnini görüştük. Her madde üzerinde tabiatıyla eski ve yeni arasında bir mukayese yapıyordu. Atatürk neticeyi dikte ediyordu bense yazıyordum. Bu suretle çerçeve tamamlandıktan sonra tekrar okudum Atatürk dikkatle dinledi, düşündü. Hazırlık tamam dedi. Ve bana ayrılmak üzere izin verdi. Zaten köşkte misafiri idim. Odama çekildim. Ertesi sabah metni bir kere daha gözden geçirdik ve beraberce meclise gittik. Kanunu Müzakereyi bekledik.

Kal-Cumhuriyetle ilgili anayasa değişikliğinin mecliste kabulünden endişeleri, kuşkuları var mıydı?

İnönü-Atatürk kesin kararlıydı. Mutlaka çıkaracaktı. Kuşkuları, neticeden yoktu. Cumhuriyet 28 Ekim akşamına kadar ve Lozan Muahedesinin Atatürk'ün da imzasından sonra umumi olarak herkesin zihninde olmuş bir haldeydi. Cumhuriyetin aleyhinde bulunanlar zayıf bir ümitle yalnız Büyük Millet Meclisi hükümeti devam ediyor, şeklini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bir tek ümit uzatılmasında, sürüklenmesinde idi. Atatürk bunu önlemek için kesin karar vermişti. Cumhuriyetin ilanı zaten umumi vicdanda olgun bir hale geldikten sonra bir emri vakiin kanunla kararlaştırılması şeklinde bir muamele idi. Bu kolaylığa gelmişti ve ancak bir oyunla tehir olunabilirdi. Buna mani olmak lazımdı.

Dediğim gibi Cumhuriyet zaten umumi vicdanda olgun bir hale gelmişti. Yalnız oyun ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti vaziyetini sürüklenmesine ümit bağlayanlar vardı. Bu oyunu önlemek lazımdı kuşkusu bundan ibaretti Atatürk'ün.(8)

Atatürk ile İsmet İnönü'nün birlikte hazırladıkları tasarı 1921 Anayasasının hükümetin kurulmasına ilişkin maddesinin değiştirilmesi tasarısıydı. Ertesi gün 29 Ekim 1923 günüydü.

MÜNİR MÜEYYET BEKMAN-Basın mensupları 28 Ekim gecesi Çankaya'da bir toplantı olduğunu biliyordu. Ancak o gece Cumhuriyetin ilanına karar verildiğinden haberi yoktu. Onu ancak ertesi günü yani Halk Fırkasının öğleden evvel ve öğleden sonra yaptığı toplantı neticesinde öğrendik.

29 Ekim günü halk fıkрасının öğleden sonra yaptığı son toplantıda karar kesinleşti. Toplantı 5.30 da bitti. Biraz daha aydınlandık. Kanun metni hazırlandı meclise geldi. Mecliste de acele karar isteği ile o zaman ki adıyla komisyona havale edildi. Şimdiki adıyla Anayasa komisyonuna, komisyonda uzun sürmedi

müzakeresi meclise intikal etti ve mecliste okundu hararetli konuşmalar oldu. Bazı muhalif mebuslar müzakerenin acele yapılmamasını istiyorlardı. Bu teklif rağbet görmedi. Cumhuriyetin ilanını isteyen hatiplerin hepsi konuşmalarını “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri ile bitiriyorlardı.

Cumhuriyet alkışlarla yaşasın Cumhuriyet sesleri ile gerçekleşti.

Ertesi günkü bütün gazeteler manşet halinde Cumhuriyetin ilanını bildirdiler. Ankara bütün gece şenlik yaptı.

Cumhuriyetin ilanı sevinçle karşılandı. Beklenmekte idi ve istenmekte idi.

Türkiye cumhuriyetinin ilk kabinesi şöyle kuruldu.

Başvekil. İsmet İnönü. Malatya.

Şer’iye vekili Mustafa Fevzi Efendi. Saruhan.

Erkanıharbiyei umumiye vekili. Fevzi (Çakmak) Paşa. İstanbul.

Dahiliye vekili. Ferit (Tek) Bey Kütahya .

Maliye Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey. Gümüşhane

Müdafaa-i milliye vekili. Kazım (Özalp) Paşa . Karesi Balıkesir.

İktisat Vekili Hasan (Saka) bey. Trabzon .

Adliye Vekili Seyit Bey. İzmir.

Maarif vekili Safa (Özler) Bey. Adana.

Nafia Vekili. Muhtar (Cilli) Bey. Trabzon

Sihhiye Vekili Refik (Saydam) Bey . İstanbul.

İmar-İskan vekili. Mustafa Necati (Uğural) Bey. İzmir.

Kal-Sayın Velidedeoğlu, Cumhuriyetin ilanı günü mecliste mi idiniz?

H. VELDET VELİDEDOĞLU-O gün ben meclisten bir vazife ile başka bir bakanlığa gönderilmiştim. Uzun sürdü geç vakitlere kadar kaldım, bir evrak arama meselesi idi, kaybolan mühim bir evrak arama. Dönerken Ulus Meydanında toprak atıldı. Bir arkadaşşıma hiç unutmam Bilecikli Hilmi isminde bir arkadaşşıma rast geldim. Meclisten çıkıyordu.”Hayrola” dedim. “Cumhuriyet ilan edildi. Onun için toprak atılıyor” dedi.

Kal-Sayın Velidedeoğlu, cumhuriyetin ilanını siz ve genel olarak halk nasıl karşıladı?

“ATATÜRK PADİŞAH MI OLDU” DEDİLER.

Velidedeoğlu-Cumhuriyetin ilanı bizi sürpriz olarak yakalamadı, Yani başından beri mecliste çalışanlar zaten Cumhuriyetin adı söylenmeden de bir Cumhuriyet idaresinde olduğumuzu biliyorduk ,anıyorduk, Fakat etrafta sürprizli olmadı

dersem hakikati söylememiş olurum. Mesela Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra memleketim olan Çoruma babamı ziyarete gittiğim zaman oradan benim mecliste çalıştığımı bilen babamın arkadaşları, eski okul arkadaşlarım “Mustafa Kemal Paşa padişah mı oluyor” gibilerden sorular yöneltmişlerdi, hiç unutmam. Ben padişahlık başka, Cumhuriyet yine başkadır. Padişahlık diye herhangi bir bahis mevzu değildir. Millet tarafından seçilmiş bir devlet başkanı vardır. Memleket buna hazırlıklı mıydı meselesi düşünülebilir. Bence hazırlıklıydı. Yani hazırlıklıdan maksat Mustafa Kemal Paşayı baş olarak biliyordu. Mustafa Kemal Paşadan başkası Cumhurbaştkanı seçilseydi. Belki millet tamamen yadırgardı. Ama milli mücadelenin başı olarak 3.5 seneden beri Mustafa Kemal Paşa devletin başında bulunduğu için yadırganmadı. Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaştkanı oldu denildiği zaman bu bir reaksiyon uyandırmadı. Yalnız bir noktayı daha o zaman ki anılarıma dayanarak söylemek isterim. Bazıları Mustafa Kemal Paşa diktatör olacak mı diye bir endişe duyuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaştkanı olmakla diktatör olmak bir yana hukuken elindeki yetkileri bırakıyordu. Eski duruma göre hem meclis başkanı, heyeti vekili başkanı yani parlamentonun başkanı, icra kuvvetinin başkanı, devletin başkanı vesaire vesaire. Şimdi yetki ayrılığı oluyordu. Sonuç olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaştkanı olmakla diktatör olmak şöyle dursun elindeki yetkilerden bir kısmını da bırakıyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 anayasası yapılırken bu yetki meselesi mebzunda yaşadığım bir anımı anlatayım. Milletvekilleri başta Mahmut Esat (Bozkurt) olmak üzere bu anayasa üzerinde çalışanlar müzakerelerde Cumhurbaştkanının yetkilerini en çok kısmak için ne lazımsa yaptılar, her şeye itiraz ettiler. Hakikaten 1924 anayasasında Cumhurbaştkanının yetkileri kısıldı. Mustafa Kemal Paşa buna hiçbir suretle herhangi bir şekilde itiraz etmedi ve bunu gayet tabii buldu, kabullendi. Hatta daha sonra Mahmut Esat'ı adliye vekili bile yaptı yani şunu söylemek istiyorum. Atatürk'ü batılılarda da bizde de birçokları diktatör olarak tanımlarlar ve öyle tanımlamak isterler. Atatürk gerçekten, gerçek anlamda bir diktatör değildi. Otoritesi vardı ama bu otorite kendisinin dikta eğiliminden değil milli mücadelenin başı ve milli mücadele kahramanı olmasından ileri geliyordu.

(Yeri gelmişken Atatürk'ün diktatörlüğü konusunda bir görüşü aktarmak isterim. Türkiye'de uzun yıllar görev yapmış, Atatürk adlı eseri kültür bakanlığınca yayımlanan Arjantinli diplomat ve yazar Jorge Blanco Villalta ile yaptığım bir röportajda “Atatürk'ü bir diktatör olarak değerlendirenlere hatırlatmak istediğim bir nokta var. Eğer etkin şekilde halkının kültürü ile uğraşan, ülkesini entelektüel düzeye yükseltmek için çabalayan bir adam ile de diktatör sayılacaksa ancak hümanizm diktatörü, bir kültür diktatörü, ilericilik diktatörü ya da demokrasi diktatörü sayılabilir” demişti.) (9)

İLK BAŞBAKAN İNÖNÜ

N.KAL-Türkiye Cumhuriyetinin ilk başbakanı olarak gerçekleştirmeyi düşündüğünüz en önemli kararınızı söylermisiniz?

İSMET İNÖNÜ-Ben başvekil olduğum zaman Lozan Muahedesinin iç yüzü ve bütün tesirleri üzerimde tazeydi.İstiklal Savaşı esasında İngilizlerle olmuştı. O tertibin başında İngilizler bulunuyordu. Lozan Muahedesinin neticelenmesinde gene başlıca amil İngilizlerin gayreti ile olmuştur.Diğer devletler, Kapitülasyonlar gibi,Duyunu Umumiye gibi hulasa istedikleri gibi Türkiye'ye müdahale etmek ve Türkiye'yi sömürmek bahsinde İngiliz inadına güvenerek onun perdesi arkasında daha çok ısrarlı ve inatçıydılar. Sulh esasen İngiliz gayreti ile olmuştur.

LORD KÜRZONUN SÖZÜNÜ HİÇ AKLIMDAN ÇIKARMADIM

Başvekil oldum.Lord Curzon ve Amerika mürahhası ile üçümüz konuşmamızı hiçbir zaman aklımdan çıkarmadım.“Lozan Muahedesinden memnun ayrılmıyoruz .Hiçbir dediğimizi yaptıramadık.Harap bir memleket alıyorsunuz.Bunu imar etmeyecek misiniz. Neyle nasıl yapacaksınız.Geleceksiniz para isteyeceksiniz, diz çökeceksiniz, reddettiklerinizin hepsini cebimizden çıkarıp, size göstereceğim”dedi. Bunu hiçbir zaman unutmam.

Cevap verdim.”Bizim burada istediklerimiz,müstakil,medeni bir devlet olarak onun bütün şartlarını sağlamaktır. Bunu temin edelim, Sulh olsun ondan sonra sizin dediğiniz şartlar hasıl olur gelirse size istediğinizi yaparsınız”diye cevap verdim.

KAL-BU SÖZLERİ SÖYLERKEN GÜVENDİKLERİ NEYDİ

İNÖNÜ-Güvenlikleri bunlar (devrimler) yapılmayacaktır.Türkiye içinden birçok keşmekeşlere girecektir. Bu karışıklıklar içinde uygulanabileceği düşünülmeden tayin edilmiş olan adalet müşavirleri,kabotaj hakkının ancak iki sene sürmesi hulasa kapitülasyonlara ait diğer meseleler fiilen kendi kendine sürüklenip giderek eski rejim iade olunacak diye düşünüyorlardı.Bu ümit sonuna kadar onlarda yaşadı. Ama bu benim zihnimde daimi bir görüntü olarak bir tehlike olarak belirdi,yaşadı, taze bir halde durdu ve ben onu düşünerek idareye geçtim.

KAL-MUHTAÇ OLDUNUZ MU,YARDIM İSTEDİNİZ Mİ?

İNÖNÜ- İkinci Cihan Harbi çıkıp tamamıyla Türkiye'ye muhtaç bir vaziyet hasıl oluncaya kadar yardım bahsi yalnız akıl vermeye münasır kalmış para hususunda hiçbir açılma,kolaylık gösterilmemiştir.Bu zihnimdedir. Hiçbir para yardımı yoktur dışarıdan.

Asıl zihnimde kesin olarak verdiğim karar mutlaka esaslı ihtiyaçlara dair birşey yapmak lazımdır. Bütçemiz nasıl olacak, bütün mesele Maliyeye bağlanıyor. Ben zihnimde ilk günden itibaren kararlıydım. Bütçem zayıf olacak.Ne kadar zayıf olursa olsun ondan biraz daha zayıf hale getirip bir miktarını yatırım olarak ayırmak ve zaman ile memleketin ilerlemesini bu yatırımla sağlamak.Bu düşünce ağır tecrübelerin ilhamı olarak, düşman içinde,düşman karşısında en ağır baskılar altında edinilmiş bir kanaatti bende.Onun için başbakan olarak yapacağım iş bütçeden yatırım için mutlaka para ayırmak ve esaslı ihtiyaç gördüğümüz meselelere, ihtiyaçlara devam etmek. Memleketin bütçe muvazenesini temin etmek.Mesela demiryolu bizim zihnimizde olgun bir ihtiyaç halindeydi. Paraya ihtiyacı vardı. Mutlaka bunu yabancı yapardı. Halbuki biz mutlaka bunu millileştirme kararıyla çıkmış ve mutlaka yeni yollar yapmak kararı içindeydik.(1923-1938 yılları arasında 3170 km yeni demiryolu yapıldı ve 4180 km demiryolu satın alındı)

Endüstrileşmede, mutlaka bir adım atmak lazımdı. Bu meseleleri yapabilecek bir yatırım usulünü bulacağım ve onları tatbik etmeye başlayacağım. Bu kararla Başbakanlığa başladım. Ve bu kanaatle isabet ettiğimi hadiselerle birer birer kendim tecrübe ettim,anladım.Bir misal olarak söyleyeyim,başbakanlığım esnasında bir sene Hazine, Osmanlı Bankasından o sene içinde idare edilmek için borç para almak istemişti.Osmanlı Bankası başüstüne diye cevap verdi. Yalnız bu dediğiniz bir istikrazdır o istikrazı görüşelim dedi.Bu cevap bana gelir gelmez meseleyi başından sonuna kadar,geleceğini,bunun sonunun nereye varacağını anladım. Hazır para ihtiyacı içinde bulunacağız.Bu hiçbir zaman bitmeyecektir. Ve her bitişte nihayet birkaç sene içinde Lozandan, Milli Mücadeleden eser kalmayan bir idare husule gelecektir. Bu endişe bana hakim olmuştur. Osmanlı Bankasından bu cevabı aldıktan sonra teşekkür ettim, ihtiyacım zail oldu, istemiyorum para dedim.

BÜYÜK HATA:BORÇLANMAK

Bir başka mesele,Lozan Muahedesinin zamana bağlanarak bırakılan takıntıları vardı,onlardan kurtulmak lazımdı. Onların her birisine ümit bağlanmıştır. Muahedeyi yapanlar,içeride mutlaka huzursuzluk olacak, mutlaka ihtiyaç artacak,yardıma ihtiyacı olacak bu yardımıda ödetiriz anlayışı içinde idiler.

Böyle bir plan karşısında kalacağımı bildiğim için hep muayyen istikametlerde nasıl tedbirli bulunacağımı biliyordum ve asıl çareninde mutlaka kalkınma olacağını, esaslı ihtiyaçları devletin kendi eliyle yapmasından başka çare olmadığını, olmayacağını bilerek bir idare tarzı takip ettim. 938 e kadar, İkinci Cihan harbine, kadar Lozan Muahedesinin bütün takıntıları bitmişti. Hatta memleket her türlü askeri kayıttan tehditten uzak olarak boğazlar üzerinde bütün müdafaa hakkını almıştı. İkinci Cihan Harbine böyle girmek mümkün oldu. Demek ki Başbakan olduğum zaman memleketin, Cumhuriyetin dışardan, dışarıya karşı maruz olacağı tehlikeleri daima bilen gözönünde tutan bir insan olarak çalıştım ve neticeleri bu suretle almak mümkün oldu. Ondan sonra büyük hata, İsmet Paşa hep Lozan kafası ile idare ediyor. Halbuki dünya değişti bilmem ne oldu diyerek gelişi güzel Mali Politika ile her türlü gedik açılmıştır. Asıl hata burada olmuştur. Hatta İkinci Cihan Harbinden çıkışımız bile gene büyük bir çaba mahsulü olduğu gözden kaçabilmiştir. Biz tabiatı ile Osmanlı İmparatorluğundan bir gram altın almadık. 950 de iktidarı bıraktığımız zaman Merkez Bankasının elinde Türkiye'nin hiçbir zaman görmediği miktarda bir altın hazinesi var idi. (37 ton, N. Kal) Öyle bıraktık. Herşey değişti. Lozan Muahedesinin neticeleri, Lozan Muahedesinin sıkıntıları, o zaman için yenilecek büyük güçlüklerini gördükten sonra Türkiye'nin geçmişte nasıl sıkıntılarla adım adım çöküntüye gittiğini canlı olarak yaşamak hiç unutamayacağım bir ders olarak bugünde üzerimde tesirini yapar.

N.KAL-- Cumhuriyeti ilan eden meclisin ikinci meclisin bir üyesi olarak bugün neler hissediyorsunuz anlatır misiniz?

İHSAN HAMİT TİGREL-Sorunuz hakikaten önemli, bunu uzun boylu anlatmak isterim fakat vaktimiz müsait değil. Kısacasını söyleyeyim. Memleketi düşman istilasından kurtarmaya yardım etmiş olan Birinci Büyük Millet Meclisinin hizmetleri, tarihe nasıl takdirle geçecekse İkinci Büyük Millet Meclisinde devrimcilik yolundaki hizmetleri tarihe o şekilde geçecektir. Aynı taktirle geçecek ve gelecek kuşakların minnetini kazanacaktır. Halifeliği ortadan kaldıran, medeni kanunu yapan, skolastik zihniyetin kaynağı olan medreseleri ve tekkeleri kapatan, kıyafetimizi medeni bir insana yakışır şekle sokan, sokmaya halkı ikna eden, okumak yazmak, okuyup yazma kolaylığını sağlayan bugünkü harfleri ortaya atan, bugünkü harflerle okuyup yazma luzumunu ortaya atan, hulasa medeni bir millet seviyesine erişmek için geçilmesi lazım gelen yolu gösteren İkinci Büyük Millet Meclisi ruhuna rehberlik eden şüphesiz ki Atatürk'tür. Atatürk ile İkinci Büyük Millet Meclisi birbirlerinin eserlerini tamamlayarak bu hizmeti yapmış olduğundan dolayı deminde işaret ettiğim gibi hizmetleri tarihe altın yazılarla geçmeye layıktır. Ben ne kadar naciz bir fert olursam olayım bu meclisin bir üyesi bulunmuş olmaktan dolayı içimde iftihar, gurur ve sevinç hisleri mevcuttur.

KAL- Sizinle ön saflarda görev aldınız ve kurduğunuz Türkiye Cumhuriyeti 50 yaşına bastı, 50. yılda neler hissediyorsunuz?

İSMET İNÖNÜ- Cumhuriyetin ilanı büyük bir rejim değişikliğidir. Tabii eski rejimin taraftarları mutlaka vardı. Çaba sarfetmişlerdir. Uzun emek sarfetmişlerdir. Cumhuriyetin imparatorluk idaresinden esaslı farkı yalnız hükümet teşkili değil, memleketin idaresi şekli değil, memleket idaresinin merkezinin Ankara'ya gelmesidir. Onun için Ankara'nın merkezi idare olmaktan kurtulması İstanbul hükümetleri için ümit olarak beklenebilirdi.

Atatürk devrimlerinin diğer devrimlerden farkı neydi. Bu konuda Yusuf Hikmet Bayur ilginç bir yaklaşım getiriyor.

Hikmet Bayur- Atatürk'ten evvel Osmanlı devleti de birçok devrimler yapmıştı. Tanzimat, islahat fermanı, birinci meşrutiyet gibi. Bunlar da devrimdi. Ancak bu devrimlerin yapılışında, uygulamaya konuşunda başka bir hedef güdülüyordu. O da büyük devletlere yaranmak, büyük devletlerin baskısını hafifletmek. O devrimleri hazırlarken yabancı devlet adamları ile sefirlere danışıldı, onların isteklerine az çok uyuldu. Tabii onlar da işlerine geleni koydurdular, bunları tescil ettirdiler, anlaşmalara koydurdular, Osmanlı devleti onlara bağlandı. Halbuki Atatürk devrimlerinde böyle bir şey yoktur. Yalnız Türklüğün menfaatı gözetildi. Onun için mükemmel netice verdi.

İNÖNÜ'DEN TARİHİ BİR DEĞERLENDİRME

Kal-50 yılda Cumhuriyeti nasıl değerlendiriyorsunuz?

İsmet İnönü- 50. yıldönümü esaslı bir noktada başka Cumhuriyet ilanlarıyla ayrılır. Diğer memleketlerde Cumhuriyet ilanları ilk heyecan fırtınası geçtikten kısa bir zaman sonra restorasyonlar yani Cumhuriyetin, Cumhuriyetten evvelki rejimin iadesi teşebbüsleri ile geçmiştir. Bizim Cumhuriyet 50 seneyi buldu hiçbir ciddi restorasyon teşebbüsü veya tasavvuru veya hazırlığı karşısında bulunmadı. Bu bakımından Cumhuriyet sağlam bir temele oturmuş sayılır. Cumhuriyetin 50. yılını bugünkü sukunetle idrak etmek rejimin sağlamlığı bakımından teminat verici, huzur verici bir işaret sayılmalıdır, Sayılabilir. Bu bakımdan rahatlık vardır, atisi için emniyet vardır. Yalnız 50 seneyi o şartlar içinde idrak ediyoruz ki artık her fikir, gerek yazıyla gerek sözle çok partili siyasi hayatta söylenebilecek devreye geldik. Burada, muhtelif cereyanlar zaman zaman söylenebilir mi? Söylenme daha ileri teşebbüslere varır mı? Bu yüzden memleketin, huzuru ve idaresi temelinden sarsılır mı? Bu endişeleri idare edenler kafalarında bir ihtimal olarak bulundurmaları lazımdır.

1-Nutuk.Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayınları.11.baskı s.14.

2-Y.Hikmet Bayur.Tarihçi ve siyaset adamı.1891 yılında İstanbul'da doğdu.1020 da kurulan TBMM hükümetinde Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü,1925-27 yıllarında Cumhurbaşkanlığı Genel sekreterliği yaptı.1932 yılında Manisa'dan milletvekili seçildi,Milli Eğitim Bakanı oldu.Bu konuşma 1981 yılında Atatürk'ten Anılar dizisi için yapıldı..(Yakında bu anılar Nazmi Kal tarafından kitap olarak yayınlanacaktır)

3-H.Veldet Velidedoğlu.Ord.Prof.hukukçu ve yazar.İlk TBMM de zabıt katibi olarak görev yaptı.Pek çok önemli olaya tanık oldu.1904 yılında İstanbul'da doğdu.1961 anayasa çalışmalarına katıldı.1961 kurucu meclis üyeliğinde bulundu.Cumhuriyet gazetesinde 40 yıl makale yazdı.Hukuk ve milli mücadele konularında pek çok eser yayınladı.

4.İhsan Hamit Tigrel. 2 dönem Ergani Milletvekili.1890 yılında Diyarbakır'da doğdu.Mülkiye Mektebini bitirdi.1923 de Milletvekili oldu.1946-50,.1954-57 yıllarında da milletvekili olarak mecliste bulundu.1961 de Cumhuriyet Senatosu üyesi oldu.DPT müsteşarlarından Ali Tigrel'in dedesidir.

5-Fahrettin Altay-İstiklal Savaşının ünlü süvari komutanı.1880 yılında İşkodra da doğdu,Harp Okulu ve Harp Akademisini bitirdi.1924 de orgeneral oldu. İlk TBMM ne Mersin milletvekili olarak seçildi.İkinci Mecliste İzmir milletvekili oldu.1946 da CHP den Burdur Milletvekili oldu.Kurtuluş savaşı anılarını "10 Yıl Savaş ve Sonrası" adlı bir kitapta topladı.

6-Mecdi Sadrettin Sayman-1903 yılında doğdu.Hukuk fakültesini bitirdi.İkdam,Tan ve Milliyet gazetelerinde çalıştı.Lozan görüşmelerini İkdam Gazetesi adına izledi.

7-Münir Müeyyet Bekman.Dönemin önemli gazetecilerinden.

8-İsmet İnönü.Televizyona Anlattıklarım.Nazmi Kal.Bilgi yayınevi.

9

Nazmi Kal..Yusuf Hikmet Bayur

